

Лекція 3. Сучасна філософія

ПЛАН

1. Основні тенденції, напрямки і риси сучасної світової філософії.
2. Діалектико-матеріалістична філософія.
3. Екзистенціалізм.
4. Релігійна філософія.
5. Психоаналіз.
6. Позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм.
7. Структуралізм.
8. Герменевтика.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ

Класична філософія, неklasична філософія, матеріалістична діалектика, марксизм-ленінізм, матеріалістичне розуміння історії, екзистенціалізм, релігійний екзистенціалізм, атеїстичний екзистенціалізм, антропологія, «філософія життя», «феноменологія», протестантизм, томізм, модернізм, традиціонізм, психоаналіз, неофрейдизм, неомарксизм, неотомізм, позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм, логічний позитивізм, семантичний позитивізм, «загальна семантика», махізм, аналітична філософія, логічний емпіризм, герменевтика.

Питання 1. Початком сучасного етапу в розвитку філософської думки вважається кінець 19 сторіччя, коли з'явилися неklasичні форми філософствування

Тут слід підкреслити, що німецька філософія 18 - 19 ст. не випадково була названа класичною. Вона відстояла і розвинула далі принципи класичної філософії, основною ознакою якої була безмежна віра в розум.

Класична філософія виходила з головного принципу раціоналізму - з визнання розуму основою пізнання і поведінки людини, яка за своїми внутрішніми схильностями і здібностями є істотою розумною, і, усвідомлюючи власні можливості, організує своє життя на раціональних засадах. Більшості представників класичної філософії властиві пізнавальний оптимізм, впевненість у тому, що раціональне пізнання це та сила, що згодом надасть людям можливість вирішити усі проблеми, що стоять перед людством.

І ще. Філософія Нового часу аналізувала так званий «індивідуальний розум», його співвідношення із здоровим глуздом. Водночас все більша увага приділялася дослідженню так званого «позаіндивідуального розуму». Філософії ставилося в обов'язок мовби надбудувувати будинок практики, науки, культури верхніми поверхами - пов'язаними в систему теоретичними міркуваннями про загальне: про загальне буття, про людину і її загальну сутність, про загальнозначущі принципи і методи пізнання, про загальні норми моральності. Питання про одичне (наприклад, про окремих людей, їхню свободу, думки, страждання) також ставилися, але вони були підпорядковані питанню про сутність, про загальне.

У другій половині 19 ст. стан справ істотно змінюється. Правомірно говорити про формування трьох основних гілок у розвитку філософської думки, що характеризують різне ставлення до класики.

У 60 - і роки 19 сторіччя виникає неокантіанство, представники якого відкрито оголосили своєю метою захист і збереження принципів класичної філософії. Основні принципи неокантіанства базуються на трактуванні філософії винятково як критики пізнання (при цьому саме пізнання не обмежується сферою досвіду) і на відмові онтології в статусі наукової дисципліни, на визнанні апріорних норм як таких, що зумовлюють процес пізнання. У неокантіанстві слід виділити дві школи - Марбургську: Г. Коген (1842 -

1918 р.), *П. Натопн* (1854 - 1924 р.), *Е Кассіпер* (1874 - 1945 р.), і Баденську: *В. Віндельбанд* (1848 - 1915 р.), *Г. Ріккерт* (1863 - 1936 р.).

У цей же період формується і неогегельянство, для якого характерним є прагнення до створення цілісного моністичного світогляду на основі обновленої інтерпретації вчення Гегеля: *Р. Кронер* (1884 - 1974 р.), *Б. Кроче* (1866 - 1952 р.), *Ф. Бредлі* (1846 - 1924 р.), *Дж. Коллінгвуд* (1889 - 1943 р.), *Дж. Ройс* (1855 - 1916 р.), *Дж. Джентіле* (1875 - 1944 р.).

Другу гілку в розвитку філософської думки в розглядувану епоху утворила марксистська філософія. Спираючись на загальну раціоналістичну орієнтацію класичної філософії, її основоположники *Карл Генріх Маркс* (1818 - 1883 р.) і *Фрідріх Енгельс* (1820 - 1895 р.) розробили нову діалектико-матеріалістичну концепцію світу, людини, свідомості, пізнання, суспільства.

Якщо марксистська філософія ніколи не поділяла антикласичної орієнтації, то третя гілка філософської думки сучасності відрізняється насамперед відходом від принципів класики. Тенденції на заперечення їх стали виявлятися вже в момент вищого розквіту класичної буржуазної філософії. У перші десятиліття 19 сторіччя діалектичному вченню Гегеля прагне протиставити своє ірраціоналістичне песимістичне вчення про світову волю *Артур Шопенгауер* (1788 - 1860 р.). Відповідно до Шопенгауера, сутність особистості складає незалежна від розуму воля - абсолютно вільне бажання, невід'ємне від тілесного існування людини, що є проявом космічної світової волі, основою і істинним змістом всього існуючого.

Філософія Шопенгауера стала одним з основних джерел «філософії життя», а також передувала деяким сучасним психологічним концепціям. Саме поняття «життя» у руслі зазначених антикласичних орієнтацій багатозначне і невизначене: воно трактується *Фрідріхом Ніцше* (1844 - 1900 р.) у біологічному плані, *Анрі Бергсоном* (1859 - 1941 р.) у космологічному, а *Вільгельмом Дільтеєм* (1833 - 1911 р.), *Георгом Зіммеlem* (1858 - 1918 р.), *Освальдом Шпенглером* (1880 - 1936 р.) у культурно-історичному плані.

Якщо для Ніцше життя - це прояв волі до влади, то для Бергсона - це метафізичний космічний процес, могутній потік творчого формування: з ослабленням напруги життя розпадається, перетворюючись на матерію, тобто бездушну масу, а для Шпенглера - це «доля», «душа» культури, що обґрунтовує ідею катастроф, що, постійно і регулярно повторюючись в історії, призводять до виникнення та смерті замкнутих у собі цивілізацій.

Другу тенденцію у розвитку некласичної філософії висвітлила позитивістська концепція *Огюста Конта* (1798 - 1857 р.), відповідно до якої філософія не є наукою з власним об'єктом, що якісно відрізняється від об'єктів конкретних наук. Філософія узагальнює досягнення конкретних наук або ж є узагальненою класифікацією усіх наук.

Ідеї Конта виявилися співзвучними ідеям англійських філософів *Джона Стюарта Мілля* (1806 - 1873 р.) і *Герберта Спенсера* (1820 - 1903 р.), чії погляди утворили початкову форму позитивістської філософії, що одержала назву «першого позитивізму». Наприкінці 19 сторіччя їхні ідеї розвивали представники емпіріокритицизму - *Ернст Мах* (1838 - 1916 р.) і *Ріхард Авенаріус* (1843 - 1896 р.), а в 20 сторіччі виникають неопозитивізм і постпозитивізм.

Третя тенденція знайшла відображення у ірраціоналістичних ідеях християнського екзистенціалізму *Сьорена К'єркегора* (1813 - 1855 р.), який намагається протиставити об'єктивній діалектиці Гегеля «екзистенційну діалектику», здатну нібито стати засобом збереження спрямованості особистості до Бога, органічного єднання людини з Богом. Філософія К'єркегора не була сприйнята сучасниками. Лише в 20 сторіччі до неї звертається протестантська теологія, російська релігійно - ідеалістична філософія, екзистенціалізм.

Ірраціоналізм у філософії і світогляді набирає силу, як правило, у періоди соціальної дестабілізації. У наш час найбільш ірраціоналістичними слід визнати деякі напрямки екзистенціалізму (неоніцшеанські вчення «нових філософів» у Франції), франкфуртську школу, герменевтику.

Після виникнення марксистського вчення, подальшого розвитку К. Марксом і Ф. Енгельсом раціоналістичної орієнтації класичної філософії, її переконаності в можливостях науки, вірою в прогрес, філософська думка рухається двома протилежними шляхами. З одного боку, відбувається розширення сфери впливу марксизму, яке супроводжувалося подальшим розвитком його основних ідей і принципів; з іншого боку - продовжується еволюція різноманітних філософських концепцій, виникають і поширюються нові немарксистські вчення про світ, людину, суспільство. Між ними ведеться постійна ідеологічна боротьба. У той же час, незалежно від того, хочуть вони цього чи ні, відбувається ця боротьба на тлі їхньої органічної взаємодії і взаємовпливу, що по-різному виявляються в залежності від форм суспільного, наукового і культурного життя, які теж впливають на розвиток сучасної філософської думки.

Питання 2. Діалектико-матеріалістична філософія - і в цьому одна з її відмінностей - виникла як складова частина більш широкого вчення - марксизму.

Виникнення марксизму було обумовлене, насамперед, конкретними соціально-економічними і політичними чинниками кінця 19 - початку 20 сторіччя.

Формування капіталізму в Європі вело до загострення протиріч між суспільним характером праці і приватновласницькою формою присвоєння її результатів, посилення експлуатації трудящих, розшарування суспільства, його поляризації, загострення класових протиріч. Це детермінувало потребу в інших підходах до аналізу суспільства, пошуку шляхів його подальшого розвитку.

Велику роль у формуванні марксизму відіграв і бурхливий розвиток природознавства, особливо три великих відкриття: відкриття німецьким ученим Ю. Майєром на початку 40 - х років 19 сторіччя закону збереження і перетворення енергії; створення в 1838 - 1839 р. німецькими вченими Г. Шванном і М. Шлейденом клітинної теорії живої речовини; створення на початку 40 - х років 19 сторіччя еволюційного вчення англійським дослідником природи Ч. Дарвіном.

Великий вплив на формування філософських поглядів К. Маркса і Ф. Енгельса мала німецька класична філософія й особливо роботи Г. Гегеля і Л. Фейєрбаха.

Основоположники марксизму поривають з багатовіковою традицією, що визначала філософію наукою наук, загальною теорією, знанням про усе. Філософія марксизму чітко визначає своє відношення до конкретних наук. Вона використовує знання цих наук, але кардинально відрізняється від них як предметом, так і методом пізнання. Це переконливо показано в роботі Ф. Енгельса «Діалектика природи».

Крім найзагальніших закономірностей природи, суспільного життя і пізнання, К. Маркс і Ф. Енгельс включають у предмет філософії також людину, практику і відносини «людина - світ».

У роботі «Людвіг Фейєрбах і кінець німецької класичної філософії» Ф. Енгельс обґрунтовує основне питання філософії - відношення мислення до буття - і дві його сторони, розглядаючи всю історію через призму боротьби матеріалізму й ідеалізму.

Використовуючи матеріалістичні ідеї античності, епохи Відродження, Нового часу і Фейєрбаха, творці марксизму йдуть значно далі. Критикуючи Л. Фейєрбаха за його заперечення діалектики Г. Гегеля, вони критично переосмислюють її на фактах матеріальної дійсності. Матеріалізм стає діалектичним, а діалектика - матеріалістичною. Це дозволило в рамках конкретної філософської концепції застосувати діалектику для аналізу не тільки свідомості (як у Гегеля), а й природи, соціальних, політичних і інших процесів, що відбуваються в суспільстві, процесу пізнання.

Філософія марксизму послідовно проводить ту думку, що в основі суспільного розвитку лежить спосіб виробництва матеріальних благ, виділяючи виробничі відносини як базисні, такі, що визначають собою всі інші суспільні відносини. Матеріальне буття, економічний базис визначають суспільну свідомість (мораль, право, ідеї, теорії і ін.).

Діалектико-матеріалістичний підхід дозволив основоположникам марксизму відкрити феномен повторюваності в суспільних процесах, довести, що суспільство також

розвивається за певними законами, виділити етапи в його розвитку, що були названі суспільно - економічними формаціями, по-новому оцінити роль народних мас і окремих особистостей в історії, дати своє розуміння причин виникнення і функціонування держави, соціальних класів, класової боротьби.

Марксизм розглядає людину не тільки як продукт природи, але і як соціальний феномен. Проблема людини в марксизмі органічно пов'язана з теоретичним осмисленням такого феномена як відчуження, змістом якого є перетворення самого процесу людської діяльності і її результатів у силу, що панує над людьми. Роблячи висновок про те, що причиною відчуженості є експлуатація людини людиною, в основі якої лежить приватна власність на засоби виробництва, вони запропонували і конкретний вихід із ситуації - знищення приватної власності на засоби виробництва і заміна її власністю суспільною за своїм характером. Суспільством вільної праці, соціальної рівності, справедливості і гуманізму проголошувався комунізм. Силою ж, здатною здійснити зазначені перетворення суспільних відносин, було визнано пролетаріат.

Сьогодні можна сказати, що комуністичний суспільний ідеал так і не знайшов адекватної реалізації в суспільній практиці ні за життя основоположників марксизму, ні після їхньої смерті.

Свій внесок у розробку діалектико-матеріалістичної філософії внесли в Німеччині *Й. Діцген* (1828 - 1888 р.), *К. Шорлемер* (1834 - 1892 р.), *А. Бебель* (1840 - 1913 р.), *Ф. Мерінг* (1846 - 1919 р.), у Франції - *П. Лафарг* (1842 - 1911 р.), в Італії - *А. Лабріола* (1843 - 1904 р.), у Болгарії - *Д. Благоєв* (1855 - 1924 р.), у Росії - *Г.В. Плеханов* (1856 - 1918 р.).

Серед продовжувачів вчення К. Маркса і Ф. Енгельса особливе місце належить В.І. Леніну (1870 - 1924 р.). В.І. Ленін творчо розробив матеріалістичні принципи філософії. Йому належить обґрунтування категорії «матерія», дослідження співвідношення матерії і свідомості, аналіз революції в природознавстві. Він розвив вчення про діалектику, поглибивши знання її законів, сформулював принцип єдності діалектики, логіки і теорії пізнання, розробив теорію пізнання, збагатив розуміння суспільного розвитку на основі діалектичного методу (діалектика суб'єктивного і об'єктивного, роль суспільної свідомості). Особливе місце в роботах В.І. Леніна належить теорії соціалістичної революції.

Деякі з ленінських ідей і положень не витримали перевірки часом, інші ж зберегли свою цінність, мають значення і зараз, знайшли продовження і творчий розвиток у працях не тільки послідовників марксизму-ленінізму, але і представників інших філософських шкіл і напрямків.

Крім В.І. Леніна, ідеї марксизму розвивалися його сучасниками, зокрема *О. Бауером* (1882 - 1932 р.), *М.І. Бухарінін* (1888 - 1932 р.), *А.В. Луначарським* (1875 - 1933 р.), *Р. Люксембург* (1871 - 1917 р.), *Л.Д. Троцьким* (1879 - 1940 р.) і іншими теоретиками комуністичного спрямування.

Після смерті В.І. Леніна в Радянському Союзі відбувається догматизація і канонізація положень марксистсько-ленінської філософії. Ленінське трактування марксизму проголошується остаточною істиною. Згодом ленінізм було підмінено сталінізмом.

Філософські ідеї марксизму-ленінізму одержали специфічну інтерпретацію в країнах Заходу. Серед тих, хто займався їхньою розробкою, – італієць *А. Грамші* (1891 - 1937 р.), угорець *Д. Лукач* (1885 - 1971 р.), француз *Ж. – П. Сартр* (1905 - 1980 р.), німці й одночасно американці *Е. Фромм* (1900 - 1980 р.) і *Г. Маркузе* (1898 - 1979 р.), француз *Л. Альтюссер* (народ. 1918), німець *Ю. Хабермас* (народ. 1928) і ін.

Глибоко вплинувши як на розвиток філософської думки, так і на життя суспільства, ідеї діалектико-матеріалістичної філософії продовжують функціонувати у духовній культурі кінця 20 сторіччя.

Питання 3. Екзистенціалізм - філософська течія, що висуває на передній план абсолютну унікальність людського буття, що не припускає адекватного вираження

людських понять засобами мови. Екзистенція (лат.) означає існування. Філософія екзистенціалізму - філософія людського існування.

Витоки екзистенціалізму, як уже зазначалося, лежать у вченні *Сьорена К'єркегора* (1813 - 1855 р.), що першим сформулював поняття «екзистенція», тлумачачи його як «внутрішнє» буття, що переходить у зовнішнє. Значний вплив на формування і розвиток екзистенціалізму мали також «філософія життя» і особливо феноменологія німецького мислителя *Едмунда Гуссерля* (1859 - 1938 р.).

Оскільки предметне буття виражає собою «несправжнє існування» людини, набуття людиною екзистенції вимагає вирішального вибору, за допомогою якого людина переходить від споглядального-почуттєвого буття, детермінованого зовнішніми чинниками, до «самої себе», єдиної і неповторної. Цей шлях К'єркегор, на протипагу спекулятивної діалектиці Гегеля, назвав «екзистенціальною діалектикою». Він виділив три основних стадії висхідного руху до екзистенції, тобто до справжнього існування: естетичну, етичну і релігійну. Принцип естетичної стадії - детермінація зовнішнім, тобто орієнтація на «насолоду». Тут вибір здійснюється в найпримітивнішій формі, тому що вибирається лише об'єкт, а самий потяг заданий заздалегідь безпосередньо - почуттєвою стихією людського життя. Принцип етичної стадії - обов'язок. Це вже самовизначення суб'єкту, але поки що суто раціональним засобами, відповідно до велінь морального закону. Абстрактність морального закону цілком долається на релігійній стадії існування, коли людина неймовірним зусиллям волі відмовляється від старих навичок свого існування, всім еством своїм приймає страждання як принцип існування і тим самим прилучається до долі розп'ятого Христа.

Екзистенціалізм став філософським вираженням глибоких потрясінь, з якими зіткнулася західна цивілізація в 20 сторіччі. Його головними представниками є: у Німеччині - *Мартін Хайдеггер* (1889 - 1976 р.), *Карл Ясперс* (1883 - 1969 р.), у Франції - *Жан - Поль Сартр* (1905 - 1980 р.), *Альбер Камю* (1913 - 1960 р.), *Габріель Марсель* (1889 - 1973 р.), *Моріс Мерло-Понті* (1908 - 1961 р.), *Сімона де Бовуар* (1915 - 1986 р.), в Іспанії - *Хосе Ортега-і-Гасет* (1883 - 1955 р.), в Італії - *Нікколо Аббаньяно* (1901 - 1977 р.).

Прихильники екзистенціалізму не робили спроб проникнути в методологічні аспекти науки або розкрити природу моралі, релігії, мистецтва. У центрі їхньої уваги були питання провини і відповідальності, рішення і вибору, ставлення людини до смерті й інші, а проблеми науки, релігії, моралі, мистецтва цікавили їх остільки, оскільки вони стосувалися названих питань. Основними проблемами екзистенціалізму стали: людина як унікальна істота, філософія буття, гуманізм, історія західноєвропейської цивілізації, проблема свободи і відповідальності, смерті, як найтаємничішої сутності людського існування.

Всі символи художніх творів екзистенціалістів - і навіть назви багатьох з них («Нудота», «Мертві без поховання», Ж.-П. Сартра, «Чума», «Людина, що бунтує» А. Камю) - орієнтовані на те, щоб емоційно передати стани й умонастрої людського існування. У якості основних категорій людського буття в них виступають турбота, покинутість, відчуженість, страх, відповідальність, вибір, смерть і ін.

Моделлю людини, як такої, для екзистенціалістів стала людська істота, що перебуває у так званій порубіжній ситуації - ситуації на грані життя і смерті, - зневірена і страждена.

У екзистенціалізмі виділяють два напрямки: **релігійний** (Г. Марсель, К. Ясперс) і **атеїстичний** (Ж.-П. Сартр, А. Камю). Перший закликає до руху від світу до Бога, до самозаглиблення, що нібито уможливує досягнення нового, «трансцендентного» виміру буття. Атеїстичний екзистенціалізм, на думку Ж.-П. Сартра, є значно послідовнішим. Він вчить, що навіть коли Бога немає, все ж наявне, принаймні, одне буття, що існує до свого визначення за допомогою понять. Цим буттям є людина, людська реальність. Згідно Сартру, людина спочатку існує, з'являється у світі і лише потім визначається. Далі він робить висновок про те, що екзистенціалізм віддає кожній людині у володіння її буття і

покладає на неї повну відповідальність за існування. У цьому сутність основного принципу екзистенціалізму, із якого випливають важливі наслідки: немає наперед заданої людської природи, ніяка зовнішня сила, крім самого індивіда не може зробити його людиною.

Екзистенціалісти виступають проти віри в якийсь задалегідь гарантований прогрес, що нібито здійснюється сам по собі, поза зусиллями і власною діяльністю людини.

Будучи вільною, представляючи собою проект, відкритий у майбутнє, людина перебуває постійно в ситуації вибору. У описі ситуації вибору чітко виділяються два моменти: суб'єктивний і об'єктивний. Людина завжди вибирає свою позицію, свій вчинок, свою оцінку. Але вона не може це робити будь-як. Вона відповідає перед собою за свій власний вибір. Не можна зробити інший вибір, не знаючи істини про самого себе. А щоб пізнати її, треба пройти через «іншого» (батьків, товаришів, кумирів, лідерів, які сьогодні живуть, які раніше жили, художні образи літературних творів). Обираючи себе, свою лінію життя, створюючи себе, людина, тим самим, одночасно створює образ людини, значимий для усіх.

Хочеш жити «несправжнім життям» - живи «як усі». Хочеш жити «справжнім життям» - повставай проти суспільства, вибирай «не як усі», а обери відповідальність. Але ще до того як зробити цей вибір, кожна людина, на думку екзистенціалістів, робить свій фундаментальний вибір, бути або не бути, жити або не жити.

Яке ж завдання філософії в цьому «порубіжному виборі» людини? Допомогти, коли життя втрачає для людини смисл, коли вона стикається з необхідністю вибору між життям і смертю. Допомогти достойно померти, коли приходить смерть або коли людина сама вибирає собі шлях «буття до смерті». Допомогти боротися зі смертю, оскільки життя є «буття до смерті». Але ще не сама смерть. Допомогти людині не втратити відчуття самотності життя, його змістовності.

Питання 4. Сучасна релігійна філософія подана різноманітними течіями, що мають спільні риси й ознаки, ґрунтуються на різноманітних філософських ідеях. Найбільш поширеним напрямком у католицькій філософії є **неотомізм**. Він базується на вченні Фоми Аквінського, центральним принципом якого є принцип гармонії віри і розуму. Послідовники цього вчення розглядають його через призму сучасності, намагаються довести, що доктрині, яку вони захищають, властиві універсальні можливості піднятися над полярністю матеріалізму й ідеалізму, сцієнтизму й антисцієнтизму.

Головними представниками неотомізму є *Е. Жільсон* (1884 - 1978 р.), *Ж. Марітен* (1882 - 1972 р.) - у Франції, *Е. Корет* (народ. 1919) - в Австрії, *І. Бохеньський* (народ. 1902) у Швейцарії, *К. Ранер* (1904 - 1984 р.), *Ф. Ван-Станберген* (народ. 1904) у Бельгії, *К. Войтила* (народ. 1920) - у Польщі (теперішній Папа Римський Іоанн-Павло II).

Неотомісти розрізняють два джерела пізнання - природний розум (науку) і божественне одкровення (віру як непохитну впевненість у тому, що Бог відкрив людині за допомогою слова і що вимовлене богом є для них істинним). Вони демонструють послідовну приналежність до креаціоністського світорозуміння і стверджують, що основу всього існуючого складає тотальність чистого божественного буття, яке породжує багатомірність творення. Божественне буття фіксується лише *трансценденталіями*, такими як «єдність», «істина», «благо», «краса».

Бог, за основними положеннями неотомізму, є тотожністю сутності й існування. Він, по-перше, створив світ і, отже, світ є проявом його сил і можливостей. По-друге, людина створена «за образом і подобою Бога», і їй властиві розум і свобода волі. І, по-третє, Бог не тільки створив світ, але і керує ним. Таким чином, між Богом і світом існують певні зв'язки, що характеризуються як подібність, аналогія. На цьому будується неотомістська доктрина «аналогії буття» - фундамент традиційних доказів буття Бога. Неотомісти вважають, що Бог, створивши світ із нічого, наповнює його власною екзистенціальною повнотою й одночасно будує його за визначеною сутнісною подобою.

З антології неотомізму логічно випливає його гносеологія, для якої характерні дві тенденції. Перша - виважено безпосередній реалізм (Е. Жільсон, Ж. Марітен), що заперечує можливість прийняття в межах гносеології вчення Канта й інших модифікацій трансцендентальної філософії, які шукають апіорні підстави не тільки пізнання, але і буття людини. Друга тенденція - виважено опосередкований реалізм (Е. Корет, К. Ранер). Вона активно асимілювала методологічний інструментарій і категоріальний апарат кантіанства, феноменології, екзистенціальної герменевтики.

Людину неотомізм розуміє як складну духовно-матеріальну субстанцію (єдність душі і тіла).

Визнаючи, що історичний процес підпорядкований божественному провидінню, представники неотомізму все ж визнають також і фундаментальну цінність «мирської» історії, наявність у ній внутрішньої мети, пов'язаної з удосконаленням людства, культури.

Неотомістським уявленням про людину і світ протистоїть вчення *П'єра Тейяра де Шардена* (1881 - 1955 р.), який вважав, що сучасна наука істотно скорегувала середньовічну конструкцію будови світу, доводив, що світ перебуває в постійній зміні і розвитку. Принцип еволюції, на його думку, притаманний усім явищам природи. Основними стадіями розвитку світу, космогенезу, за Тейяром де Шарденом, виступають стадії «переджиття» (неорганічна природа), «життя» (органічна матерія), «думки» і «наджиття». На етапі «думки», як заздалегідь спланованого вищою інстанцією результату еволюції космічного цілого, з'являється людина, яка згущує в собі психічну енергію, яка творить «ноосферу», персоналізує світ. «Наджиття» знаменує собою стан єднання душ людей після завершення історії в космічному Христі. Для його філософсько-історичних поглядів характерна гуманістична, християнсько-ліберальна спрямованість. Тейяр де Шарден вірив у силу союзу християнства і гуманізму, покликаних згуртувати усіх людей планети, висував ідею єднання науки і містики в якості панацеї від усіх бід сучасності.

Певна частина католицьких філософів для пояснення діяльності людини і функціонування суспільства прагне трансформувати соціальну філософію католицизму у своєрідну соціальну теологію або «теологію земних реальностей», яка містила б у собі «теологію праці», «теологію культури», «теологію політики», «теологію світу», «теологію звільнення».

«Теологія звільнення», що сформувалася в Латинській Америці (Перу, Бразилія) займається переважно пошуками прогресивних шляхів розвитку, зокрема місцевих зразків соціалізму. Великі утопії минулого і, насамперед соціалізм, на думку теологів, у «згорнутому» вигляді будуть використані в новій життєздатній програмі емансипації людини. При цьому пріоритет віддається релігії. «Євангеліє», вважають представники «теології звільнення», зовсім не застаріло. Бог є нашим сучасником. Відносини несвободи, гноблення, голод, бідність - це і його проблеми. Звідси впливає основне завдання нової теології - філософське розуміння феномену бідності. По-новому висвітлюється і сама структура церкви, що не є «ангельською установою» на Землі, а відбиває існуючі соціальні протиріччя. Процес перенесення центру уваги церкви на периферію, що відбувається в наш час, свідчить про перетворення клерикальної авторитарної церкви в народну.

Розглядаючи проблему еволюції релігійної філософії, слід сказати ще про один напрямок - *протестантську філософію*. Початок їй було покладено ліберальною теологією *Фрідріха Шлейєрмахера* (1768 - 1834 р.). У 20 сторіччі цей напрямок розвивали *А. Гарнак* (1851 - 1930 р.) і *Е. Трельч* (1865 - 1923 р.).

Для ліберальної теології характерна, по-перше, ідея єдності божественного і людського розуміння Христа як еталону максимально можливого єднання людини з Богом, до якого, як до свого найвищого ідеалу, повинні прагнути всі люди; по-друге, прагнення тлумачити релігію як основну, провідну частину культури; а, по-третє, спроби замінити догматичний метод у теології історичним.

Загальна криза західного суспільства в першій половині 20 сторіччя сприяла появі протестантської «теології кризи», що включала: «діалектичну теологію» *К. Барта* (1886 - 1968 р.), *Р. Нібура* (1892 - 1971 р.), «екзистенціальну теологію» *П. Тилліха* (1886 - 1965 р.), «деміфологізоване християнство» *Р. Бульмана* (1884 - 1976 рр.), «безрелігійне християнство» *Д. Бонхьоффера* (1906 - 1945 р.).

Виступивши проти основних ідей ліберальної теології, Барт був переконаний, що джерелом віри є Бог, який породжує цю віру через одкровення, а тому обґрунтування її криється в ній самій. Історичному методу Барт протиставляє вчення про натхнення, відповідно до якого теолог повинний крізь історичне бачити вічний дух Біблії. Християнська антропологія для Барта - це христологія. Про людину, на його думку, нічого не можна сказати поза її зв'язком із Богом.

Р. Нібур розглядав проблему людини через категорію гріховності. Людина, за Нібуром, гріховна від природи. Це виражається в тому, що людина неминуче прагне до заперечення своєї залежності від Бога. Подолання гріховності можливе лише в релігійній жертві. У ході історії й у процесі індивідуального розвитку свобода людини зростає лише відносно природи. Відносно ж історії свобода неможлива, тому що людина не в змозі розібратися в розмаїтті історичних зв'язків.

Інших поглядів дотримувався *П. Тилліх*, який доклав чимало зусиль, щоб довести близькість Бога до людини, тісний зв'язок між ними. Спираючись на філософію екзистенціалізму, він виводив необхідність релігії з потреби перебороти «екзистенціальний страх». Поняття Бога в нього - теологічний синонім поняття буття. Тилліх вважав, що буття людини - єдиний ключ до буття як такого.

Широкі дискусії в релігійно-філософських колах викликала концепція «деміфологізованого християнства», запропонована німецьким богословом *Р. Бульманом*, який обґрунтував ідею про те, що біблійні міфи є лише засобом передачі змісту віровчення. Міфологічна картина світу, що лежить в основі сучасного християнства, на його думку, є далекою і неприйнятною для сучасної людини. Бог існує винятково в сфері «Я», в індивідуальній свідомості. Він трансцендентний до світу, але саме він визначає людське існування, екзистенцію. Це існування може бути несправжнім, коли людина живе у видимому світі і життя її пронизане страхом, постійною тривогою, справжнім його робить віра.

Далі всіх у прагненні пристосувати християнство до сучасності пішов німецький протестантський теолог *Д. Бонхьоффер*, який вважає, що епоха релігії закінчилася, настала ера християнства - вчення не про потойбічного, далекого від світу Бога, а вчення, яке в змозі перебудувати земне життя людей і яке реалізується в поведінці людини, її стосунках з іншими людьми. На думку *Д. Бонхьоффера*, Христос закликав не до нової релігії, а до нового життя і сутність християнства в любові до ближнього, у відповідальності за все, в тому числі і за оновлення світу християнством. Тому необхідними якостями християнства, на його думку, є не тільки покірність, але й опір, активна діяльність.

Соціальні зміни, розвиток науки, філософії створюють нові умови і для розвитку теології.

Питання 5. Однією із впливових філософських течій 20 сторіччя став психоаналіз. Його основоположник - австрійський психолог, невропатолог, психіатр *Зігмунд Фрейд* (1856 - 1939 р.). Головним у психоаналізі було відкриття несвідомого, його спеціальне вивчення і широке філософське тлумачення. Формулюючи свою концепцію, Фрейд підкреслював, що через гіпертрофований культ розуму несвідоме не стало для класичної філософії і психології спеціальним предметом дослідження. Фрейд визнає, що свідомість дуже важлива для людської діяльності, але, крім свідомого, у психіці людини наявне й несвідоме.

Спочатку психіка за Фрейдом конституювалася трьома інстанціями: несвідоме, передсвідоме, свідомість. На його думку, сфера несвідомого - нібито передня кімната,

сфера передсвідомого - салон і лише за ним розташована маленька келія сфери власне свідомого. На порозі між передпокою і салоном стоїть такий собі вартовий (цензор), який пильнує кожний щиросердечний порух і вирішує, пропустити його чи ні з однієї кімнати в іншу.

Пізніше в роботі "«Я» і «Воно»" (1923) Фрейд, розглядаючи психіку, тлумачить її як таку, що складається з трьох прошарків або інстанцій – "Воно", "Я" і "Понад-Я". Несвідоме *Воно* подано мислителем у якості успадкованого людською організацією глибинного прошарку, в надрах якого копирсаються приховані душевні порухи, що виражають беззвітні рухи людини. Свідоме *Я* - посередник між Воно і зовнішнім світом. *Я* призначено для здійснення впливу зовнішнього світу на несвідому діяльність індивіда. *Понад-Я* - інстанція, що уособлює імперативи обов'язки і різноманітні заборони соціокультурного характеру.

Людина керується у своєму житті двома принципами. Перший із них - «принцип задоволення» - внутрішньо властива кожному індивіду програма функціонування психічних процесів, у рамках якої несвідомі потяги автоматично спрямовуються в русло одержання максимального задоволення. На основі цього принципу й функціонує "Воно". Другий принцип - «принцип реальності» - корегує хід протікання психічних процесів, тобто корегує «принцип задоволення» відповідно до вимог зовнішньої реальної ситуації, задає орієнтири, що сприяють запобіганню потрясінь, пов'язаних із неможливістю безпосереднього і миттєвого задоволення прагнень. На основі «принципу реальності» функціонує "Я".

Розв'язання внутрішніх конфліктів (а психіка людини завжди перебуває в конфліктній ситуації), за Фрейдом, досягається трьома шляхами. Перший - безпосереднє задоволення бажань. Другий - задоволення бажань за допомогою витіснення їх у сферу несвідомого. Потім сублимація, - тобто перетворення енергії несвідомих прагнень і переключення їх на «дозволені» типи соціальної діяльності і культурної творчості. Третій - свідоме оволодіння бажаннями. Цей шлях і розгортається в психоаналітичній системі Фрейда.

Пізнання в психоаналізі розуміється як пізнання несвідомого, що виявляється нічим іншим, як пригадуванням, відновленням у пам'яті людини знання, яке раніше існувало. Пояснюючи ж теперішнє, психоаналіз зводить його до минулого.

Центральна ланка психоаналізу - лібідо - психічна енергія, що нібито лежить в основі всіх сексуальних проявів індивіда, сила, яка кількісно змінюється і якою можна вимірювати всі процеси і перетворення в сфері сексуального збудження. Психічна енергія інтегрується Фрейдом як енергія лібідо, а також як субстанція, що кількісно змінюється. Інстинктивний імпульс, лібідо, може бути реалізований трояким засобом. По-перше, дозволений у дії «тут» і «тепер». По-друге, недозволений, витиснутий назад в несвідоме. По-третє, позбавлений своєї енергії за допомогою реактивних утворень (сором, мораль) і сублимації - процесу заміщення сексуального об'єкта на не сексуальний через якісь суспільно-корисні дії.

Якщо перший варіант психоаналітичної системи Фрейда (1905 - 1920 р.) носить моністичний характер, то другий (1920 - 1939 р.) - дуалістичний. У ньому чинні в психіці інстинктивні імпульси трактуються як прояв двох космічних «первинних позивів» - Життя і Смерті.

Інстинкт Життя (Ерос) є основою конструктивної поведінки людини. Він забезпечує задоволення життєвих потреб, продовження роду. Сексуальний інстинкт входить в інстинкт життя лише як одне з його проявів. Інстинкт Смерті (Танатос) - це зворотній бік прояву первинної життєвої активності. Танатос лежить в основі деструктивної поведінки, що має за мету зруйнувати все чуже. У взаємодії Еросу і Танатосу, реалізоване через взаємодію "Воно", "Я" і "Понад Я" і народжується перша життєва активність людини.

Фрейд переконаний в антагонізмі природного начала в людині (сексуальних і агресивних імпульсів несвідомого) і культури. Культура, за Фрейдом, заснована на

відмові задоволення бажань несвідомого й існує за рахунок сублимованої енергії лібідо (у першому варіанті концепції) або сублимованої енергії Еросу і Танатосу (у другому варіанті). У роботі «Невдоволеність у культурі» (1930 р.) Фрейд робить висновок, що культура веде до зменшення людського щастя і посилення почуття провини через зростаюче обмеження реалізації, природних бажань, висловлює песимістичні погляди на можливості цивілізації.

Одним із перших з критикою теорії психоаналізу З. Фрейда виступив швейцарський психіатр, основоположник аналітичної психології *Карл Юнг* (1875 - 1961 р.). Юнг, по-перше, показав, що неприпустимо аналізувати всі прояви несвідомого, виходячи з витиснутої сексуальності, а по-друге, якісно переосмислив концепцію несвідомого. З його точки зору, несвідоме містить у собі не тільки суб'єктивне й індивідуальне, витиснуте за поріг свідомості, але також колективний і безособовий зміст психічного, що сягає корінням в глибоку давнину. Під час своєї психіатричної практики Юнг встановив подібність між, по-перше, міфологічними мотивами давнини, по-друге, образами сновидінь у нормальних людей, по-третє, фантазіями душевнохворих. Ці образи - носії «колективного несвідомого» - були названі Юнгом архетипами. Архетипи, які він розуміє то, як психічний корелят інстинктів, то, як результат спонтанного породження образів якимись інваріантними для всіх часів і народів нейродинамічними структурами мозку, то як чистий формоутворюючий елемент сприйняття, що зумовлює саму можливість сприйняття, принципово протистоять свідомості. Вони несвідомі, їх неможливо логічно осмислити й адекватно висловити в мові. Єдине, що може психологічна наука - це описати архетипи і дати їм певне тлумачення.

Аналізуючи форми взаємодії несвідомо-архетипічних і свідомих компонентів психіки, Юнг виділив дві крайності: 1). Розчинення особового елемента в стихії колективного несвідомого, характерне для східних релігій; 2). Науково - практична експансія європейського «Я», де пригнічується колективно-несвідома сутність психічного життя. Прагнучи уникнути цих двох небезпек, Юнг пропонує вчення про індивідуальність, - тобто інтеграцію свідомого і несвідомого начал психіки індивіда через символічне тлумачення і суб'єктивне переживання своїх архетипічних структур. Аналітична психологія саме і покликана допомогти людині в символічному тлумаченні архетипічних структур.

Критичний перегляд положень фрейдівської теорії став поштовхом до виникнення в 30 - х роках нового напрямку в психоаналізі - **неофрейдизму**. Неофрейдизм представлений багатьма течіями.

По-перше, це **індивідуальна психологія Альфреда Адлера** (1870 - 1937 р.), який розробив власну концепцію психічної хвороби, в основі якої лежала ідея компенсації комплексу неповноцінності. Психічна хвороба, на думку Адлера, є результат неусвідомленого прагнення до переваги, яке розпалюється почуттям неповноцінності, пов'язаною з якоюсь тілесною слабкістю або недоліком. Піддавши критиці вчення Фрейда за перебільшення ролі сексуальності і несвідомого в детермінації поведінки людей, Адлер акцентував увагу на ролі соціальних чинників.

По-друге, це **сексуально-економічна теорія** австрійського психолога, психіатра, родоначальника фрейд-марксизму *Вільгельма Райха* (1897 - 1957 р.). Вважаючи фрейдизм і марксизм взаємодоповнюваними, Райх прагнув на основі психоаналізу інтерпретувати взаємовідносини між економічним базисом і ідеологією. Зрештою, він дійшов висновку, що ключовою ланкою боротьби за перебудову суспільства повинна стати сексуальна революція, що нібито й призведе до «вільного суспільства», побудованого на засадах вільної праці і вільної любові.

Нарешті, основним представником неофрейдизму був німецько-американський філософ, соціолог і психолог *Еріх Фромм* (1900 - 1980 р.), творець **теорії гуманістичного психоаналізу**. Фромм відхиляє біологізм Фрейда. Він переглядає форми символічного прояву несвідомого, намагаючись розкрити його соціокультурні чинники. Сполучною

ланкою між психікою індивіда і соціальної структури суспільства є введене Фроммом поняття «соціальний характер». Усунення історичних протиріч, які залежать від соціальних умов життя людей, пов'язуються Фроммом з побудовою суспільства, заснованого на принципах гуманістичної етики, активізації індивіда за допомогою гуманістичного управління, поширення психо-духовних орієнтацій, що є еквівалентом релігійних систем минулого. Часткове вирішення екзистенціальних дихотомій Фромм зв'язує з розкріпаченням внутрішніх здатностей людини до любові, віри, роздумів. У кінцевому рахунку, усвідомлення людиною несправжності свого існування в суспільстві тотальної відчуженості, відродження і моральне відновлення людини можливе на засадах «гуманістичного психоаналізу». Справжньою цінністю людини Фромм вважає здатність до любові, тому що любов, у його розумінні, служить критерієм буття і дає відповідь на проблему людського існування. У процесі оволодіння мистецтвом любові відбувається зміна структури характеру, у результаті чого повага до життя, біофілія, почуття ідентичності, потреба в прихильності до світу, у зацікавленості в своїй поєднаності зі світом стають превалюючими над некрофілією, і тим самим, сприяють переходові від егоїзму до альтруїзму, від володіння до буття, від «кібернетичної релігії» до нового, гуманістичного духу, що характеризується нетейстичною, неінституціональною релігійністю (пригадаємо вчення Фейєрбаха).

Розуміння історичного процесу у Фромма засновується, по-перше, на концепції людської природи, за допомогою якої він пояснює неперервність поступальних історичних змін; по-друге, на концепції «соціального характеру», за допомогою якої він намагається розкрити функціонування того або іншого суспільства. Історичні зміни, за Фроммом, породжуються протиріччями між потребами людської природи і засобом їх задоволення в конкретному суспільстві. Визнаючи позитивну роль соціального характеру в історичному процесі, Фромм вважає, що нову соціальну перспективу започатковують люди з продуктивним характером. Їхня історична роль зводиться до завдань морального просвітництва людей, що, за Фроммом, є головною умовою справжньої революції, яка і призведе людину до утвердження істинного буття.

Постановка Фроммом проблеми «соціального характеру» як певної психологічної структури особистості, спроба з'ясувати роль різних типів соціального характеру в суспільно - історичному розвитку, безумовно, цікаві. Проте навряд чи можна погодитися з ним у тому, що конкретне суспільство формує переважно один соціальний характер, функція якого складається в зміцненні і стабілізації існуючої соціальної системи.

Зараз відродження психоаналізу у світі співвідноситься з висуванням різноманітних теорій у рамках філософських шкіл, представники яких намагаються поєднати психоаналітичний метод дослідження людини і культури з філософсько-антропологічним, екзистенціальним, структуралістським, герменевтичним, феноменологічним баченням людини у світі.

Питання 6. Позитивізм виник у 19 сторіччі як філософія без «метафізики», тобто, як така, що цікавиться не фундаментальними засадами всього існуючого, а як філософія так званого «позитивного», тобто в першу чергу природничо-наукового знання, знання, підтвердженого досвідом, експериментом.

Фундатор позитивізму французький філософ *Огюст Конт* (1798 - 1857 р.) розділив історію пізнання природи на три стадії, кожна з яких відповідала певному типу світогляду: теологічному, метафізичному і позитивному. На першій, теологічній стадії людський розум намагався пояснити явища впливом надприродних сил, Бога. Метафізичний світогляд, за Контом, є видозміною теологічного. Основу всіх явищ, відповідно до метафізичного світогляду, складають абстрактні метафізичні сутності. На зміну теологічному і метафізичному світогляду, за Контом, приходять «позитивний метод», що вимагає відмови від «абсолютного знання». Базуючись на цьому, О. Конт формулює основний висновок позитивізму: учений повинен обмежуватися лише описом власних відчуттів, що формулюються на основі відчуттів. Поняття ж, закони, що - це лише

зручний засіб опису відчуттів. Вони не мають ніякого відношення до об'єктивного світу, а якщо і мають, то ми ніколи не зможемо цього перевірити. Завдання філософії як спеціальної науки «перші» позитивісти (О. Конт, Г. Спенсер) вбачали у систематизації й узагальненні спеціально - наукового знання.

Представників «другого» позитивізму часто називають махістами або емпіріокритиками. В основі всіх явищ, як вважав австрійський фізик і філософ *Ернст Мах* (1836 - 1916 р.), лежать факти чуттєвого світу, відчуття, що бувають по-різному пов'язані між собою, і з ними бувають пов'язані настрої, почуття, прояви волі. Стійкі і постійні відчуття закарбовуються в пам'яті, і можуть бути виражені за допомогою мови. Насамперед, це "комплекси" кольорів, тонів, різноманітних ступенів тиску і т.п., функціонально пов'язані між собою просторовими і часовими характеристиками. Вони одержують особливі назви. Їх, вважає Мах, називають тілами. Відносно постійними видаються "комплекси" спогадів, настроїв, почуттів, пов'язані з особливим, живим тілом. Цей комплекс позначається словом «Я». За Махом, не тіла викликають відчуття, а комплекси різних елементів, комплекси відчуттів утворюють тіла (пригадаємо Берклі). Мах вважає «елементи» (тобто відчуття) нейтральними, не відносячи їх ні до фізичної (об'єктивної), ні до психічної (суб'єктивної) сфер. Вони покликані забезпечити безперервний перехід від фізичного до психічного в рамках єдиного знання, де фізика і психологія виступають як різні напрямки в дослідженнях тих самих елементів досвіду. Виходячи з цього, Мах намагався переосмислити основні категорії науки. Такі поняття як сила, маса, простір, час, причинність він вважав позначеннями комплексів відчуттів і їхніх функціональних зв'язків, що відповідають певним органам, сформованим біологічними потребами. Метою науки є «чистий опис» фактів чуттєвого сприйняття, до яких пристосовується думка.

Неопозитивізм, як «третя» історична форма позитивізму, склався на початку 20 -х років 20 сторіччя майже одночасно в Австрії, Англії, Польщі. Він включає різноманітні школи, підходи, позиції. Серед них:

1. **Віденський гурток**, що сформувався в 1922 році, представниками якого є *М. Шлік* (1882 - 1936 р.), *О. Нейрат* (1882 - 1945 р.), *Р. Карнап* (1891 - 1970 р.), *Г. Рейхенбах* (1891 - 1953 р.), *А. Айєр* (1910 - 1989 р.). Їхні основні ідеї: 1). Філософія повинна бути зведена до логічного аналізу мови науки; 2). Всі наукові положення необхідно піддавати верифікації, тобто порівнянню з фактами досвіду.

2. **Львівско-Варшавська школа** - одна зі шкіл аналітичної філософії, znana такими мислителями, як *К. Айдукевич* (1890 - 1963 р.), *Я. Лукасевич* (1878 - 1956 р.), *А. Тарський* (1902 - 1984 р.), *Т. Котарбінський* (1886 - 1981 р.) Представники цієї школи різко негативно ставилися до ірраціоналізму, зближуючи філософські і наукові дослідження, надаючи філософським міркуванням логічно точного статусу, були прихильниками раціоналізму, специфічною рисою якого став логіко-семантичний аналіз мови науки і філософії.

Окремі представники школи розвивали філософію матеріалістичного номіналізму (*Т. Котарбінський*), феноменологічну теорію пізнання (*Р. Інгарден*), конвенціоналістську концепцію наукових теорій (*А. Айдукевич*).

3. **Філософія лінгвістичного аналізу** подана такими іменами, як *Д. Мур* (1873 - 1958 р.), *Л. Вітгенштейн* (1889 - 1951 р.), *Г. Райл* (1900 - 1976 р.), *П. Стросон* (народ. 1919), *Д. Остін* (1911 - 1960 р.). Відмовляючись від жорстких логічних вимог, вони вважали, що об'єктом аналізу повинна виступати повсякденна мова, а основне завдання філософії вбачали у розробці систематичної теорії значень мовних виразів, що одночасно є і теорією розуміння.

4. **Загальна семантика**, основними представниками якої є *С. Чейз* і *С. Хайякава*. Основна ідея цього напрямку: філософія повинна пояснювати життя людини, спираючись на структуру мови.

На шляху реалізації принципу верифікації неопозитивісти зіткнулися з неможливістю «вкласти» проблему наукової істини в "прокрустеве ложе" чисто

емпіричної перевірки і чисто формального аналізу тверджень науки. Теоретичне знання має так званий «надемпіричний залишок». Він і змусив перейти від вимоги прямої верифікації до більш м'якого варіанта, до принципу підтверджуваності, а потім, до часткової верифікації. *Карл Поппер* (1902 - 1994 р.) запропонував верифікацію «навпаки», висунувши принцип фальсифікації: якщо знайдено, наприклад, умови, при котрих хоча б деякі базисні положення теорії будуть помилковими, то і вся теорія може вважатися спростовною.

З погляду неопозитивізму є сенс говорити лише про те, що можна безпосередньо спостерігати - лише про факти. Поняття науки, закони, категорії мисляться в неопозитивізмі як результат негласної домовленості між ученими, конвенції.

Четверта історична форма позитивізму - **постпозитивізм**, що формується в 1960 - 1970 р., під впливом ідей К. Поппера. Його характерна риса - значна розмаїтість методологічних концепцій і їхньої взаємної критики. Постпозитивізм - це фальсифікаціонізм *К. Поппера*; концепція наукових революцій *Т. Куна* (народ. 1922); методологія науково-дослідницьких програм. *І Лакатоса* (1922 - 1974 р.); концепція *У. Селлареса* (народ. 1912); концепція *С. Тулміна* (народ. 1922); концепція *Д. Агассі* (народ. 1927); «методологічний анархізм» *П. Фейєрабенда* (народ. 1924).

Специфічними рисами постпозитивізму є:

1). Відхід від орієнтації на символічну логіку і звертання до історії науки; 2). Поступовий відхід від демаркаціонізму; 3). Відмова від комюлятивізму у розумінні розвитку знання (теорія антикомюлятивізму); 4). Істотна зміна проблематики методологічних досліджень.

Характерними для постпозитивізму є проблеми фальсифікації (правдоподібності наукових теорій); раціональності; розуміння; соціології знання.

Впливовою частиною постпозитивізму є **критичний раціоналізм** (К. Поппер, П. Фейєрабанд, Д. Агассі), представники якого спростовують вчення про приховані сутності, й інструменталізм - наукові теорії і закони не мають описових характеристик. У критичному раціоналізмі виражене прагнення відокремити сферу раціональності (науку) від псевдонауки, метафізики й ідеології, розмежувати їх. Він виступає не тільки засобом характеристики наукового знання, а і нормою поведінки вченого в ситуації дослідження. Критичний раціоналізм переплітається з традиціями соціальної інженерії і соціальної терапії, створюючи сукупність концепцій, спрямованих на вирішення конкретних проблем громадського життя.

Зсувом критичного раціоналізму у бік лібералізації вимог раціональності був «методологічний анархізм» П. Фейєрабенда, що, відмовляючись бачити які б то розходження між наукою, міфом і філософією, заперечив можливість універсального методу пізнання, оскільки вважав, що будь-який розвиток знання передбачає відмову від старих методів.

Питання 7. У середині 20 ст., у європейській філософії сформувався напрямок, що об'єднує ряд напрямків у соціогуманітарному пізнанні, пов'язаних із виявленням структури, тобто сукупності відношень між елементами цілого, що зберігають свою сталість у ході різноманітних перетворень і змін, який одержав назву структуралізм. Пошук структур його представниками, основними з яких є *К. Леві-Строс* (народ. 1908), *Ж. Лакан* (1901 - 1981 р.), *М. Фуко* (1926 - 1984 р.), *Р. Барт* (1915 - 1980 р.), відбувається в різноманітних сферах культури, що розуміється як сукупність знакових систем, найважливішою з яких є мова, але сюди також відносяться наука, мистецтво, міфологія, релігія, мода, реклама. Саме на цих об'єктах структурний аналіз нібито дає можливість виявити приховані закономірності, котрим несвідомо підпорядковується людина.

Структуралізм пройшов ряд етапів. Перший характеризується становленням методу дослідження (лінгвістичний структуралізм). Спільним у концепціях структуралістів є: 1). Виділення первинної множини об'єктів, у яких можна передбачати наявність єдиної структури; 2). Розчленовування об'єктів (текстів) на елементарні частини, у яких типові

відношення зв'язують різноманітні пари елементів; 3). Виявлення відносин між частинами, систематизація їх і побудова абстрактної структури; 4). Виведення зі структури всіх теоретично можливих наслідків і перевірка їх на практиці. Характерним для цього етапу є протест проти психоаналізу і прагнення визначити структуру мови, відволікаючись від її розвитку.

Другий етап пов'язаний із поширенням методів структурної лінгвістики на різноманітні сфери культури і становленням школи етнологічного структуралізму. Фундатором школи явився К. Леві-Строс, що застосував зазначений метод до аналізу культурного життя первісних племен. На його думку, тотемізм, ритуали, міфи є своєрідною мовою. Леві-Строс формулює ідею надраціоналізму як гармонію чуттєвого і раціонального начал, втрачену сучасною європейською цивілізацією, але неминучу на рівні первісного мислення. Р. Барт же, навпаки, поширює цей підхід на розуміння європейських соціальних явищ.

Говорячи про позитивні моменти структуралізму і його значення для науки, слід зазначити, по-перше, ретельну розробку механізму комунікацій, а по-друге, опору на багатомірність культурних перетворень. Проте, структуралізм відмовився від активності суб'єкта як носія культури, недооцінює індивідуальність, абсолютизує знаково-мовну систему. Структуралізм потребував синтезу з іншими науками, що значно вдалося **постструктуралізму**, основними представниками якого є *Ж. Дерріда* (народ. 1930), *Ж. Дельоз* (народ. 1926), *Х. Блум* (народ. 1930), *Ж.-Ф. Ліотар* (народ. 1924).

Обираючи об'єктом свого критичного аналізу тексти західноєвропейської метафізики, Дерріда визначає теперішню філософію як метафізику свідомості, суб'єктивності і гуманізму. Основною її хвилю, на його думку, є догматизм. У своїй деконструкції традиційної філософії Дерріда звертається до психоаналізу Фрейда, проявляючи інтерес до несвідомого. Проте, на відміну від класичного психоаналізу несвідоме в нього - це явище, що не має якогось визначеного місця, воно одночасно перебуває скрізь і ніде. Несвідоме постійно втручається в діяльність свідомого, викликаючи в ній своєю грою сум'яття і безладдя.

Слід згадати також теорію історичного розвитку засобів пізнання, розроблену французьким філософом і соціологом Ж. Бодріаром. Відповідно до цієї теорії, ера знаків починається разом з епохою Відродження, коли коди одержують самостійність відносно своїх референтів. Ця самостійність стає повною наприкінці 20 сторіччя. Становить інтерес концепція соціальної історії смерті, запропонована Бодріаром. Згідно з цією концепцією, слідом за мертвими із соціального простору послідовно усуваються дикуни, божевільні, діти, старці, неосвічені, бідняки, збоченці, жінки, інтелектуали. Смерть, на думку Бодріара, є «іншим» у системі, що спрямована до своєї досконалості. Він виділяє три стадії соціальної історії витіснення смерті: 1). Підробка соціального з її метафізикою буття і видимості (від Ренесансу до промислової революції); 2). Виробництво соціального з його діалектикою енергії (праці) і законів природи (промислова епоха); 3). Симуляція соціального з її кібернетикою непевності і коду. На третій, останній стадії, вважає мислитель, стає можливим підриг системи.

Слід ще виділити «філософію становлення» Ж. Дельоза, а також «теорію поезії» американського дослідника Х. Блума.

Питання 8. Герменевтика одержала свою назву від імені одного з богів старогрецької міфології Гермеса - «служника богів», одна з функцій якого - бути посередником між богами і людьми, тлумачити волю богів - людям, а бажання людей - богам. Герменевтика, з одного боку, - це теорія і практика тлумачення, розуміння й інтерпретації документів, що містять у собі значеннєві зв'язки, вчення про передумови і засоби такого розуміння. У такому вигляді вона розроблялася в рамках історико-філологічної науки 18 ст., хоча коренями своїми іде в глибоку давнину. З іншого (що цікавить нас) боку, герменевтика постає як одна з течій сучасної філософії.

Об'єктом дослідження в герменевтиці найчастіше виступає текст. Основна проблема - проблема розуміння, тлумачення, інтерпретації тексту. Основне питання герменевтики має, принаймні, два варіанти формулювання: гносеологічний (як можливо розуміння?) і онтологічний (як влаштоване те буття, сутність якого полягає у розумінні?).

Основи філософської герменевтики були закладені німецьким протестантським теологом і філософом *Фрідріхом Ернстом Даніелем Шлейєрмахером* (1768 - 1834 р.). Починаючи з визнання наявності «спеціальних» герменевтик: філологічної, теологічної, юридичної, він задається запитанням: якою є необхідна передумова розуміння? Такою умовою, на його думку, є подібність і розходження автора тексту і читача. Якщо автор і читач абсолютно «родинні», то всяка герменевтика зайва, якщо ж вони абсолютно різноманітні - вона неможлива. Для того щоб розуміння було можливим, необхідно визначити міру «чужородності» і «спорідненості» між автором і читачем.

Середовищем розуміння є мова. Розуміння відбувається в процесі мовного спілкування.

Існує два методи розуміння: граматичний і психологічний. Граматичне розкриває розуміння, виходячи з «духу мови», як пов'язане й обумовлене цим духом. Психологічне - розкриває розуміння, виходячи з «душі що говорить», як його унікальний своєрідний спосіб мислення і відчуження. Розуміння полягає в проникненні, з одного боку, у «дух мови», а з іншого боку - у «душу автора». Граматичний і психологічний методи нерозривно пов'язані.

Розуміння - це мистецтво, у якому не менш важливішу роль відіграє й інтерпретатор. У ньому можна виділити два полюси, два моменти: **дивінаційний** (суб'єктивний, пророчий, інтуїтивний, позалогічний, безпосередній, спонтанний), що виникає внаслідок безпосереднього розуміння індивідуального шляхом «вчуввання», «вживання» в іншого (тобто в автора твору), і порівняльний (пояснюючий, **об'єктивний**, історичний), що має місце тоді, коли розуміння ґрунтується на фактах, історичних даних. Розуміння починається з розуміння цілого твору. Робиться це за допомогою дивінації. Потім - перехід до порівняльного моменту, потім - знову дивінація. Розуміння є взаємодія «дивінації» (інтуїції) і «порівняння» (пояснення).

Розуміння, на думку Шлейєрмахера, можна вважати успішним, коли позиції автора і читача «врівноважуються». Читач і в знанні мови (об'єктивна сторона), і в знанні внутрішнього життя автора (суб'єктивна сторона) повинен зрівнятися з автором. Цим, проте, процес розуміння не завершується: можна не тільки також добре розуміти твір як автор, але і краще автора, нескінченно краще. Це можливо, тому що інтерпретатор не має безпосереднього знання автора, його намірів. Критикувати - значить розуміти автора краще, ніж він сам себе знайшов.

Вільгельм Дільтей (1833 - 1911 р.) розвивав герменевтику як методологічну основу гуманітарного знання. Можливість трансформації герменевтики у філософію була закладена феноменологією, її фундатором - німецьким *філософом Едмундом Гуссерлем* (1859 - 1938 р.). Свідомість постає у феноменології як поле значень і змісту слів, тим самим відкривається можливість інтерпретації, а, отже, і герменевтики.

Фундаментальними поняттями в герменевтиці є поняття герменевтичного трикутника і герменевтичного кола. За допомогою першого з'ясовуються складні взаємовідносини між автором тексту, самим текстом і читачем, інтерпретатором тексту. У понятті герменевтичного кола виражається особливість процесу розуміння, пов'язана з його циклічним характером.

Онтологічний характер герменевтичного кола, що виражає специфічну рису процесу пізнання - вихідний пункт герменевтики як філософської течії. Ця ідея займає центральне місце у вченні учня Хайдеггера, німецького філософа *Ханса Георга Гадамера* (народ. 1900). Він не зводить герменевтику до розробки методології розуміння текстів, а визначає її як філософію розуміння. Предметом розуміння, на думку Гадамера, є не зміст, вкладений у текст автором, а той предметний зміст, з осмисленням якого пов'язаний даний

текст. За Гадамером, герменевтика є філософією «тлумачення»: від тлумачення текстів до тлумачення людського буття, знання про світ і буття в ньому.

Якщо Гадамер розробляє в герменевтиці онтологічну сторону, то французький філософ *Поль Рікьор* (народ. 1913) - гносеологічну. На його думку, будь-яке розуміння опосередковане знаками і символами. Під символом він розуміє будь-яку структуру значень, де один зміст є прямим, первинним, а інший - непрямим, побічним, вторинним, який можна сприймати лише опосередковано, через первинний зміст. У останні роки він визнає трактування герменевтики як інтерпретації символів завузьким і бачить її завдання в тому, щоб обґрунтувати роль людини як суб'єкта культурно - історичної творчості, у якому здійснюється зв'язок часів і який ґрунтується на активній діяльності індивіда.

Філософська герменевтика виконує не тільки методологічну функцію, але і комунікативну. Це знаходить свій прояв у «метагерменевтиці» німецького філософа *Юргена Хабермаса* (народ. 1929). Виходячи з того, що чиста герменевтика недооцінює той факт, що в суспільстві, крім культурної сфери життя, є ще економічна, соціальна, політична, Хабермас робить висновок, що необхідно корегувати герменевтику, пропонуючи теорію комунікативної дії. Головним методом комунікації, з його точки зору, є мова. У результаті комунікативної поведінки, вважає Хабермас, виникає опосередковане, нормативне середовище, стійкі міжособистісні відносини, стійкі особистісні структури і т.ін. Теорія комунікативної дії - це один з аспектів соціальної філософії.

Проблеми герменевтики розробляють також німецькі філософи *Карл Отто Апель* (народ. 1922), *Рудольф Бультман* (1884 - 1976 р.), австрійський релігійний філософ і теолог *Емерех Корет* (народ. 1919) і ін.